

18. Там само, ф. 76. спр. 117. арк. 54.
19. Там само, ф. 76. спр. 117. арк. 56–57.
20. Генинг В.Ф. О стиле дискуссии Л.С. Клейна // РА. – 1992. – №4. – С. 257–259.
21. Клейн Л.С. Трудно быть Клейном. Автобиография в монологах и диалогах. – СПб.: Нестор-История, 2010. – С. 500.

Палиенко С.В. За кулисами дискуссии про предмет археологии: переписка В.Ф. Генинга с редакцией «Советской археологии»

На основании неопубликованных документов из неразобранного личного архива В.Ф. Генинга рассматривается его переписка с редакцией журнала «Советская археология» во время дискуссии о предмете археологии.

Ключевые слова: Генинг В.Ф., Клейн Л.С., советская теоретическая археология, дискуссия о предмете археологии.

Paliyenko S.V. Behind the scenes of the discussion on the subject matter of archaeology: V.F. Gening's correspondence with the journal "Soviet Archaeology" editorial staff

V.F. Gening's correspondence with the journal "Soviet archaeology" editorial staff at the time of the discussion on the subject matter of archaeology is analyzed on the base of unpublished documents from his unsorted personal files.

Key words: Gening V.F., Kleyn L.S., Soviet theoretical archaeology, discussion on the subject matter of archaeology.

Надійшло до редакції: 30.09.2015 р.

УДК 069.29:(477.62)«1931»

О.В. ПРИНЬ

Археологічні дослідження М.О. Макаренка на території заводу «Азовсталь» у 1931 році: невідомий рукопис спогадів історика П.В. Клименка

Стаття присвячена аналізу інформації невідомого рукопису спогадів історика П.В. Клименка, безпосереднього учасника археологічної експедиції М.О. Макаренка. Досліджений рукопис містить різнобічну інформацію, яка доповнює невідомі сторінки з життя П.В. Клименка на ниві рятівних археологічних досліджень Донбасу, надає додаткові відомості про археологічні дослідження М.О. Макаренка у 1931 р., висвітлює історичні та етнографічні відомості про м. Маріуполь та його округи.

Ключові слова: археологічні пам'ятки, музей, Макаренко М.О., Клименко П.В., землянки, заброди, Кальміус, Приазов'я, Маріуполь, Азовсталь.

Історія археологічних досліджень території північного Приазов'я у 1920–1930 роках досить широко досліджена та відображена в наукових звітах і польових щоденниках археологів, які особисто брали участь в охоронних розкопках на новобудовах.

Виявлений і розшифрований рукопис, що знаходиться на збереженні в Інституті архівознавства Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського в особовому фонді – ф. 354 «Клименко Пилип Васильович (1887–1955) – учений у галузі історії та архівознавства», є досить інформативним і ціка-

вим для дослідників історії археології, життєвого та творчого шляху П.В. Клименка¹ та М.О. Макаренка².

Досліджуваний рукопис написано особисто вченим на восьми аркушах у м. Києві і датовано 7 грудня 1931 р. Він має заголовок «Щоденник археологічних розкопок на території «Азовсталі» (м. Маріуполь) у 1931 р. 17 жовтня – 28 листопада 1931 р.» та за своїм змістом є спогадами П.В. Клименка про його особисту участь в археологічних дослідженнях на території Маріупольщини в археологічній експедиції відомого українського вченого Миколи Омеляновича Макаренка, який у 1930-ті роки очолював археологічні експедиції ВУАК [1]. Згадана експедиція приступила до роботи на території заводу «Азовсталь» біля Маріуполя 5 жовтня і закінчила працювати 28 листопада 1931 р. Звіт про її діяльність, написаний особисто М.О. Макаренком (датований 15 січня 1932 р.), знаходиться на збереженні в Науковому архіві Інституту археології НАН України у фонді ВУАК. Цей звіт містить інформацію винятково наукового характеру про процес розкопок, малюнки й креслення знахідок і кістяків. І він майже не відображає події повсякденного характеру, які відбувались впродовж археологічної експедиції [2].

Досліджений і розшифрований рукопис П.В. Клименка органічно доповнює звіт М.О. Макаренка, дає уявлення про внутрішні події, що відбувались в археологічній експедиції та містить етнографічні матеріали з історії м. Маріуполя.

Структурно у рукописі виокремлюється декілька інформаційних блоків: перший – опис поїздки П.В. Клименка та його попутників у потязі; другий – розповідь про прибуття та розміщення у м. Маріуполі; третій – про його обов'язки, фіксацію процесу розкопок житлових споруд та курганів; четвертий – побут м. Маріуполя.

Пилип Васильович описує події, свідком яких був, і зазначає, що брав особисту участь в археологічних розкопках в Маріуполі на території заводу «Азовсталь» в період з 17 жовтня до 28 листопада 1931 р. Добивався він до міста дислокації експедиції потягом з м. Києва до станції Ясинувата. Ця станція розташована в однойменному місті сучасної Донецької області і є найбільшою вузловою залізничною станцією на Донбасі, що пов'язує 5 напрямків, зокрема на Донецьк і Маріуполь. П.В. Клименко приїхав пізнього вечора [17 жовтня] до м. Маріуполя, знайшов музей, який став базою археологічної експедиції, та вла-

¹ Клименко Пилип Васильович (6 (18) листопада 1887, с. Ярославка Чернігівська губернія – 8 липня 1955, м. Козелець, Чернігівська область) – український історик, архівознавець, пам'яткоохоронець.

² Макаренко Микола Омелянович (4 (16) лютого 1877, с. Москалівка Полтавської губернії (нині – Сумська обл.) – 4 січня 1938, м. Томськ, РРФСР) – український мистецтвознавець, музейний діяч, археолог; директор Музею західного та східного мистецтва ім. Б.І. Ханенка ВУАН (1920–1924), дійсний член Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН (1924–1933).

штувався в ньому на ночівлю. Згодом він знайомиться із завідувачкою археологічного відділу Н.П. Єгоровою³, яка допомогла йому влаштуватися [3].

У своїх спогадах П.В. Клименко звертається до опису повсякденного життя в експедиції, зокрема зазначає, що він харчувався у їдальні «Азовсталі» та неодноразово у родині Макаренків. Допомогала по господарству в експедиції дружина Макаренка – Анастасія Сергіївна Федорова-Макаренко.

Велика описова частина рукопису присвячена характеристиці процесу розкопок. Так, він зауважив, що на розкопки виїздили візником близько 7-ї години ранку, працювали до 3-ї години, потім візником поверталися додому. Ось як П.В. Клименко характеризує свої завдання в археологічній експедиції: «Моя робота полягала в стеженні за робітниками й відгалуженню з землі речей та обмірюванню розкопачного *in situ*. Я вчився розкопувати. Розкопували з початку землянку заброд 20–30-х рр. XIX ст. понад берегом Кальміуса» [4]. Хто ж такі заброди? За записами М.О. Макаренка та нотатками П.В. Клименка, – це селяни-кріпаки або батраки з різних місць, що з тих чи інших причин вимушені були втекти від своїх поміщиків у вільні приазовські степи [5].

У рукописі П.В. Клименка детально описуються розкопані землянки разом з печами та знайдені в них артефакти: залишки добре орнаментованого посуду, гутної пляшки, віконного скла, порцелянової солянки, цвяхів, залізної підкови, двох полонаних сокир тощо. Наступна інформація подається про розкопки 5 курганів, детально описуються окремі поховання, характеризується обряд та інвентар похованих [6].

Після опису досліджених курганів П.В. Клименко звернувся до коротенької характеристики робітників, задіяних на розкопках. Він зазначає, що землянки забродів розкопували музейні робітники; кургани – спочатку робітники із заводу «Азовсталь», потім – наймані робітники з Київщини, Уманщини та Мелітополя. Завершуючи опис про розкопки курганів, він зауважує, що разом із М.О. Макаренком і Н.П. Єгоровою закінчували розкопки, розчищаючи кістяки вже при морозах.

Завершуючи свій рукопис, П.В. Клименко звертається до опису м. Маріуполя, його архітектури, складу мешканців та їхніх занять. Описуючи місто, він звертає увагу на будинки: «Будиночки невеличкі, білі з трьома вікнами на вулицю. Є ампірні непогані будови. Цікавої архітектури грецька церква. Мешкали в будинках греки торговці» [7]. Серед ремісничого складу мешканців П.В. Клименко виокремлює греків, а серед інших – росіяян, євреїв, українців. Серед грецького населення увагу дослідника при-

³ Єгорова Неоніла Петрівна закінчила у 1920 р. Маріупольську гімназію, потім дворічні педагогічні курси в Таганрозі, а в 1930 р. – Київський художній інститут. У 1931 р. працювала в Маріупольському музеї, а з 1932 р. до 1940 р. – науковим співробітником Третьяковської галереї в м. Москві.

вертають шевці чув'яків-сандаль і золотарі. Звертаючись до теми торгівлі, автор рукопису говорить про якість та красу грецької вишивки, серветок й рушників. Він зазначає, що маріупольський торг у 1880-х роках був розвинений, приїздило багато чумаків, які продавали збіжжя, а купували рибу. З-за кордону на торг приїздили італійські та французькі купці.

Ще на початку 1930-х років ХХ ст. в Донбасі розпочато грандіозне промислове будівництво, в зону якого потрапила велика кількість степових курганів та давніх поселень. Починається будівництво заводів-гігантів: важкого машинобудування у м. Краматорську (1933), металургійного заводу «Азовсталь» у м. Маріуполь (1930–1933), розпочинає роботу Зуївська електростанція (1931), будуються Курахівська і Краматорська електростанції, крім того, відбувається розбудова об'єктів легкої та харчової промисловості і, як наслідок, розвиток промисловості, що сприяло будівництву розгалуженої мережі залізниці, своєю чергою, спричинило занепад маріупольського торгу, як зазначає автор рукопису.

І наостанок П.В. Клименко у своєму рукописі, характеризуючи м. Маріуполь, зазначає, що в останні часи місто підпорядковується Донбасу: росіяни й бельгійці побудували металургійні заводи, на яких тепер працює до 25000 робітників. Будеться великий завод «Азовсталь». Пилип Васильович, описуючи м. Маріуполь, порівнює його з рідним для нього містом Кам'янець-Подільським, який після революції розвинувся як освітній осередок, а Маріуполь як металургійний... [8].

Таким чином, досліджений рукопис містить різнобічну інформацію, яка доповнює невідомі сторінки життя П.В. Клименка на ниві рятівних археологічних досліджень Донбасу, надає додаткові відомості про археологічні дослідження М.О. Макаренка у 1931 р., висвітлює історичні та етнографічні відомості про м. Маріуполь та його округи.

Джерела та література

1. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІА НБУВ), ф. 354, оп. 1, спр. 48, арк. 1–8.
2. Науковий архів Інституту археології НАН України (далі – НА ІА НАН України), ф. ВУАК, спр. 539, арк. 1–10.
3. ІА НБУВ, ф. 354, оп. 1, спр. 48, арк. 1.
4. Там само, арк. 2.
5. НА ІА НАН України, ф. ВУАК., спр. 539, арк. 9–10.
6. ІА НБУВ, ф. 354, оп. 1, спр. 48, арк. 5.
7. Там само, арк. 6.
8. Там само, арк. 7–8.

Прень А.В. Археологические исследования Н.Е. Макаренко на территории завода «Азовсталь» в 1931 году: неизвестная рукопись воспоминаний историка Ф.В. Клименко

Статья посвящена анализу информации неизвестной рукописи воспоминаний историка Ф.В. Клименко, непосредственного участника археологической экспедиции Н.Е. Макаренко. Исследованная рукопись содержит разностороннюю информацию, которая дополняет неизвестные страницы жизни Ф.В. Клименко на ниве охранных археологических исследований Донбасса, предоставляет дополнительные сведения об археологических исследованиях Н.Е. Макаренко в 1931 г., раскрывает исторические и этнографические сведения о г. Мариуполе и его окрестностях.

Ключевые слова: памятники археологии, музей, Макаренко Н.Е., Клименко Ф.В., землянки, заброды, Кальмиус, Приазовье, Мариуполь, Азовсталь.

Prun O.V. Archaeological research of M.O. Makarenko at the territory of the factory «Azovstal» in 1931: historian's P.V. Klymenko unknown manuscript of memories

The article is dedicated to information analysis of the historian's P.V. Klymenko unknown manuscript memories. He was the direct participant of M.O. Makarenko's archaeological expedition. The manuscript which was investigated contains various information that supplements the unknown pages of P.V. Klymenko's life in the field of Donbass' rescue archaeological research, provides additional information on archaeological research of M.O. Makarenko in 1931, highlights the historical and ethnographic information about the city Mariupol and its districts.

Key words: archeological monuments, *museum*, M.O. Makarenko, P.V. Klymenko, dugout, zabrody, Kalmius, Azov area, Mariupol, Azovstal.

Надійшло до редакції: 10.11.2015 р.